

Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

İbrahim Gürses

Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet

Bireyler, çevrelerinde olup biten olayları açıklama ihtiyacı içerisindeyler. Yükeme teorisi, bireylerin bu olayları nasıl açıkladığı üzerinde durur. Aynı şekilde din de başımıza gelen olayları açıklamakta kullanabileceğimiz hazır cevaplar sunmaktadır. Bu açıdan yükeme teorisi ile din benzer fonksiyonlar ircaa etmektedir. Zira olayların nedensel açıklamalarını yapmak dinin en önemli niteliğidir. Bireyler yaşananları hem dini hem de din dışı yüklemeler yaparak açıklama eğilimindedirler. Dini yüklemeler konusu din psikolojisi ve dinî ilimlerin, özellikle de Kelam İlmi'nin ortak kesişme noktasında bulunmaktadır.

Abstract

An Evaluation on the Relationship Between Attribution Theory and Religiousness

Individuals need to understand and explain the events happened around them. Attribution theory emphasizes the explanations provided by the human beings for those events. Similarly, religion offers ready answers to explain the events they have experienced. Attribution theory and religion, therefore, perform a

similar function because religion makes causal explanations for the events. Making religious and secular attribution, individuals tend to explain what they have experienced. The subject of religious attribution stands in intersection of the Psychology of Religion and Theology.

Anahtar Kelimeler: Yükleme Teorisi, Anlama İhtiyacı, Dini Yüklemeleler

Key Words: Attribution Theory, Meaning Need, Religious Attribution

Giriş

İçinde bulunduğu âlemi anlama, açıklama ve yorumlama ihtiyacı içerisinde bulunan insan, büyük ölçüde bu açıklamaları aramak, kurmak ve onları sınamakla meşguldür. Eğer birey, etrafında olup bitenlere bir anlam verebilirse, çevreye uyum sağlayabilir, eylemde bulunabilir ve böylece kâinat ve toplum, kendini çok sınırlı bir görevle yükümlü gören insanın zihninde düzenli ve akla yatkın bir bütün olarak görünmeye başlayabilir. Çünkü insan kendini anlamlı bir bütün içerisinde hissettiği durumlarda kendisiyle aynılaşabilir, kişiliğini ve asıl görevini tanıyabilir. Aksi takdirde kendini boşlukta hisseder ve psikolojik rahatsızlıklar yaşayabilir. Ortaya çıkan böyle bir tablo, evren ile olan uyumumuzu alt üst edebilir. İşte bu sebeple insanlar, bir ömür boyu, var olanın niçin böyle var olduğuna dair, bireylerin niçin hep belli tarzlarda davrandığına dair kendilerine yetecek açıklamalar getirmeye çalışırlar. Bu açıklamalar, bireyin karşısındaki kişinin davranışlarına gösterdiği tepkileri, onun niçin böyle davrandığına ilişkin getirdiği izahatları anlamamıza yardım eder¹.

Sayısız uyaranlarla dolu bir dünya içerisinde yaşarız. Nesnelere, olayları, şahısları ve davranışlarını algılarız ve onlar hakkında nispeten kalıcı zihinsel ürünlere sahip oluruz. Bir şahıs hakkında “cana yakın, zeki, dindar vs.” şeklinde bir algıya sahip olursak, birbirine bağlı bir dizi algı da buna uygun olarak biçimlenecektir. Dahası bu algı, o şahısla ilgili bütün tutum ve davranışlarımızı etkileyecektir. Fakat bu, bir başka şahsın kişilik özelliklerini nasıl algıladığımız sorusunu cevaplamaz. Gerçekten bir başka kişide bu özelliklerin bulunduğu yargısına nasıl varıyoruz? İşte bu yüzden olaylar, olgular ve insanlar hakkındaki çıkarımlarımızın ele alınıp araştırılması sosyal psikolojik çalışmaların en önemli alanlarından

---

¹ Arkonaç, Sibel Ayšen, *Sosyal Psikoloji*, Alfa Yay., Bursa 1998, s. 124; Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993, s. 115,116.

biri olmuştur. Söz konusu çıkarsamalar “yükleme kuramı” (attribution theories) adı verilen kuramsal yaklaşımla açıklanmaya çalışılmıştır.

Yükleme teorisi, ortalama insanın toplumsal olayları nasıl açıkladığı üzerinde durur. Bireyler, kısaca *nedensellik* adı verilen, sebep sonuç ilişkisine ait bilişsel (cognitive) sistem sayesinde iki nesne veya iki olay arasındaki ilişkiyi algırlar. Ekonominin bozulma sebebi olarak ahlaki çöküntüyü, dersten kalma sebebi olarak öğretmeni suçlamak gibi. Fakat burada hangi sonucun hangi sebebe bağlanacağı, hangi sonuçla hangi sebebin beraber algılanacağı son derece önemlidir. Zira sosyal davranışımızın ve eylemlerimizin büyük bir kısmını, bizim sebep sonuç ilişkisini algılayış biçimimiz şekillendirmektedir. Aynı olaya birlikte şahit oldukları halde, sebepleri konusunda anlayamayan pek çok insan vardır. Trafik kazası esnasında, yayaların sürücüleri, sürücülerin yayaları suçladıkları gibi. İşte bu yüzden sosyal psikologlar normal bir insanın başkasının davranışlarının sebebini nasıl anladığı ve bu sebeplerle ilgili açıklamalarını nasıl yaptığı ile özellikle ilgilenirler. İnsanlar niçin bazı olaylara getirdikleri açıklayıcı sebepleri diğer benzeri olaylara getirmemektedirler? Bu oldukça önemli bir sorudur, zira karşınızdaki kişinin davranışlarına gösterdiğiniz tepkiler onun niçin böyle davrandığına dair getirdiğiniz açıklamalara dayanır. Çünkü herhangi bir konuda insanların yaptıkları nedensel açıklamalar, ya kişiye özgü ve kişinin içinde olmaları (heyecanlar, tutumlar, kişilik özellikleri, yetenekler vs.) ya da kişinin dışında olmaları (çevremizdeki insanlar, yaptıkları iş, şans, hava koşulları vs.) ile ilgilidirler. Yine bazı nedenler *kararlı/değişmez* olabilir (zekâ, yapılan işin zorluğu gibi); bazıları ise *kararsız/değişken* olabilir (mizaç, şans, çaba gibi). Örneğin, sınavda başarısız olan biri, bunun sebebini kendi zekâsı olarak algılıyorsa bu *içsel* bir yükleme, aynı kişi bunun sebebini sınavın zor olmasına bağlıyorsa, bu da *dışsal* bir yükleme yapmış olur. Yine eğer bir kişi, arkadaşlarının kendisine iltifat etmesini onun iyi bir insan olmasına bağlıyorsa *değişmez*, o gün arkadaşının keyfinin yerinde olmasına bağlıyorsa *değişebilir* yükleme yapıyor demektir ².

Az önce de ifade ettiğimiz gibi “yükleme” kelimesi, bizi çevreleyen dünya hakkında veya kişisel eylemlerimiz hakkında nedensel açıklamalar yapmak için kullandığımız bir kavramdır. Bizim bu açıklamalarımız hem kendimize hem de başkalarına yarar sağlar. Çünkü yüklemeler, olayların niçin böyle olduğu konusundaki

---

² Bkz. Arkonaç, *a.g.e.*, s 125; Freedman, J. L., Sears, D. O., Carlsmith, J. M., *Sosyal Psikoloji*, (çev. Ali Dönmez) İmge Yay., 2. Baskı, Ankara 1993, s. 180; Piri, Serap, Kabakçı, Elif, “Düşünce- Eylem Kaynaşması, Yüklemeler, Depressif ve Obsesif-Kompulsif Belirtiler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007; 18(3), s. 199, 200.

yorumlar ve anlamlar aracılığıyla belirsizliği ortadan kaldırıp güvenli bir dünya kurmak gibi bir fonksiyon icra ederler. Böylece biz, *dünya üzerinde zihinsel bir hâkimiyet kurmuşuz* duygusu yaşamaya başlarız³.

Hiç şüphe yok ki dinler, kişisel veya toplumsal olayları nasıl açıklamamız gerektiği konusunda bize hazır cevaplar sunmaktadır. Hemen hemen bütün dinler başımıza gelenlerin Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğini ve aslında hepimizin sınanmakta olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın, "hangimizin daha iyi davranacağını test etmek için ölümü ve hayatı yarattığını" (Mülk 67/2); ve bizi "biraz korku ile açıklıkla, mallardan, canlardan ve yiyeceklerden eksiltmekle nasıl imtihan etmekte olduğunu" (Bakara 2/ 155) Kur'an açıklamaktadır. Bu ve benzeri ayetlerde, olup bitenler, tabiatüstü (veya dinî) yüklemelerle açıklanmaktadır. Olmakta olan her şeyi bizzat Allah'ın kendisi murad etmektedir. Ancak başımıza gelen olayları sadece tabiatüstü yüklemelerle değil; "insan için ancak çalıştığı karşılığı vardır" (Necm 53/39), "insanların bizzat kendi yaptıkları yüzünden karada ve denizde düzen bozulmuştur" (Rum 30/41) ayetlerinde ifade edildiği gibi, bireye ve yaptıklarına yüklemeler yapmak suretiyle de açıklanabileceğini haber vermektedir. Bunun yanında olayları açıklamakta kullandığımız nedensel yüklemeler, Kelam ilmi'nin irade, kötülük problemi, hüsün-kübuh, hayır ve şer gibi konuları çerçevesinde tartışılmıştır. Bu sebeple Din Psikolojisi ile Kelam İlmi'ni ve Kur'an'ın konu ile ilgili açıklamalarını (ayetlerini) yükleme teorisi etrafında buluşturmak ve ortak çalışma alanı oluşturmak bu çalışmanın başlıca hedefidir.

Yükleme teorisi ve din üzerine ülkemizde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Batıda yapılan çalışmaların ise, neredeyse tamamı üniversite öğrencileri üzerine odaklanmıştır. Bu yüzden çalışmamızda müracaat ettiğimiz araştırma sonuçları, üniversite öğrencilerine uygulanmış anket sonuçlarına dayanmaktadır. Bu durum din ve yükleme teorisi üzerine yapılmış çalışmaların zayıf tarafını oluşturmaktadır.

Teorinin Tarihsel Gelişimi

Bireyler, olayların nedenlerine ilişkin açıklamalar (yüklemeler) yaparken, geçmiş yaşantılarının, o an içinde buldukları durumun (phenomen) ve beklentilerinin etkisi altında yüklemelerde bulunurlar. Bu açıdan farklı *yükleme biçimlerinden* (attribution styles) bahsedebiliriz. Fakat yükleme biçimleri ve yükleme süreçleri karmaşık ve

---

³ Miner, M.H., McKnight, J., "Religious Attributions: Stational Factors and Effects On Coping, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1999, 38(2): s. 274.

tahmin edilemez değildir. Bireyler hangi etki altında olurlarsa olsunlar, olayların nedeniyle ilgili çıkarımları sonraki davranışlarını etkileyecektir. Yapılan yüklemelerin davranışlarımızı yönlendirecek olması bu teorinin can alıcı noktasını teşkil etmektedir⁴.

Günlük hayatta “insanların neyin, neye neden olduğuna nasıl karar verdikleri” ile ilgili çalışmalar -yani yükleme veya atfetme (hamletme) teorisi ile ilgili araştırmalar -1945’li yıllarda başlamış ve sonrasında hız kazanmıştır. Ancak bundan çok daha önce, Hume, Kant ve Mill gibi filozoflar insanların bir olayı, başka bir olayın nedeni olarak açıklama girişimlerini yakından takip etmişlerdir⁵. Bugün ise yükleme kuramının bel kemiğini altı farklı kuramsal gelenek şekillendirmektedir. Sosyal psikoloji alanında en çok kullanılan bu altı ekolü şöyle sıralayabiliriz:

1. Heider’in naif veya sağduyu psikolojisi (common sense psychology)
2. Jons ve Davis’in karşılıklı çıkarımlar (correspondent inferences) teorisi
3. Kelley’in birlikte değişme (covariation) ve nedensel şema teorileri
4. Schacter ve Singer’in duygusal kararsızlık (emotional lability) kuramı
5. Bem’in benlik idraki (self-perception) kuramı
6. Weiner’in başarıma güdülenmesi⁶.

Yüklemeler konusunda kuram geliştirme, olgusal nedensellik ile ilgilenen Heider (1944-1958) ile başlamıştır. Bu yüzden, yükleme teorisinin kurucu babası olarak bilinen Heider’in naif psikolojisinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Ona göre bütün insanlarda iki temel güdü vardır: Çevremizdeki dünyaya ilişkin tutarlı, parçaları birbirine uyan *görüş oluşturma*, *anlama/bilme* ihtiyacı ve çevremizi *kontrol etme* güdüleridir. Heider, bütün insanları, hem kendi davranışları hem de başkalarının davranışları için nedensel açıklamalar yapan bir psikolog gibi görür. Onun anlayışına göre, bir sosyal psikologun sistematik teoriler kurduğu gibi, ortalama insan da aynı

---

⁴ Arık, İsmail Alev, *Motivasyon ve Heyecana Giriş*, Çantay Yay., İst. 1996, s. 225; Piri ve Kabakçı, *Düşünce-Eylem Kaynaşması, Yükleme Biçimleri...*, s. 199, 201.

⁵ Fosterling, Friedrich, *Attribution Theory in Clinical Psychology*, John Wiley and Sons, Guilford 1988, s. 8; Freedman, Sears, Carlsmith, *Sosyal Psikoloji*, s. 128.

⁶ Bkz., Onuk, Özlem, *Müzik Öğretmenliği Lisans Programı Öğrencilerinin Öğretmenliğe Güdülenmeleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 31.

şekilde, insan davranışları ve çevresinde olup bitenler hakkında nedensel teoriler kurmakta ve nedensel açıklamalar bulmaya çalışmaktadır. Heider, işte bu naif psikologun (ortalama insanın) kendi davranışlarını ve diğer insanların davranışlarını anlamasına yarayan süreçleri açıklamaya çalışmıştır⁷.

Yukarıda sıraladığımız yaklaşımlara daha yakından bir göz atacak olursak, bunların biçimsel anlamda bir kuram olmadıklarını, fakat kavramsal çerçeveler oluşturduklarını söyleyebiliriz. Bununla birlikte her birinin benzer sorunları ele aldığı da söylenebilir. Hemen hemen hepsi sağduyu açıklamalarıyla ilgilenmektedir, ancak her biri belirli bir alana ve belirli sorunlara daha uygun düşmektedir. Heider, yükleme kuramının babası olarak, diğerleri ise bu konuda zengin deneysel veriler toplayan kişiler olarak nitelendirilebilir. Bütün bu kuramlar toplumsal nitelikli davranışların açıklanmasıyla doğrudan ilgili hale getirilmelidir⁸. Din ve yükleme teorisi ilişkisi üzerine yapılacak çalışmalar bunu sağlayabilir.

İnsanlar Niçin ve Ne Zaman Yükleme Yaparlar?

Sosyal psikologlar, atıfları (açıklamaları, yüklemeleri) ortaya çıkaran iki önemli unsur olduğunu düşünmektedirler: *Beklenmedik/beklenen* olaylar ve bir hedefin elde edilme *becerisi/ beceriksizliği*. Beklenmedik bir olayın ortaya çıkması, insanlarda buna sebep olanı bulma arayışının tetiğini çekmektedir. Kişi herhangi bir işi başaramadığında (sınav başarısızlığı bunun tipik bir örneğidir) bu sonucu açıklamak için atıfsal muhakemelere, başarılı olduğu durumlara oranla daha fazla girecektir. Zira her türden olumsuzluk ve başarısızlık potansiyel olarak kişinin benliğine olan saygısını tehdit eder ve bu sebeple kişi olanlara özel bir takım açıklamalar getirir⁹.

Spilka ve arkadaşları, bu alanda öncü sayılabilecek çalışmalarında¹⁰, insanların hangi şartlar altında, niçin ve ne zaman yükleme yaptıklarını şu başlıklar altında sıralamaktadırlar:

1. Yükleme süreci, dünyadaki olayları anlamlı olarak algılama ihtiyacı ve isteği, olayları tahmin ve kontrol etme ihtiyacı ve isteği, bireyin *kendi hakkındaki görüşünü* (self-concept) ve *özsaygısını* (self

⁷ Morgan, William R., "Bales' Role Theory: An Attribution Theory Interpretation", *Sociometry*, vol. 38, No. 4, s. 430; Freedman, Sears, Carlsmith, a.g.e., s. 128, 129; Arkonaç, *Sosyal Psikoloji*, s. 126.

⁸ Bilgin, Nuri, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1991, s. 160.

⁹ Arkonaç, *Sosyal Psikoloji*, s. 143, 144.

¹⁰ Spilka, Bernard, Shaver, Philip, Kirkpatrick, Lee A., "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1985, 24, s. 4-10.

esteem) koruma, yüceltme ihtiyacı ve isteği tarafından güdülenmektedir. Ve yine yükleme faaliyeti, bireyin olayları anlama ve bazı geniş anlam-inanç sistemlerine dayanarak onları yorumlama çabasından kaynaklanmaktadır¹¹.

2. Yükleme faaliyeti, bireyin, müspet sonuçların olabilirliğini artırmak ve olumsuz sonuçlardan kaçınmak için, olaylar ve deneyimler üzerindeki etkili kontrolünü sürdürme çabasından oluşur.

3. Yükleme faaliyeti, kısmen, bireyin genel olarak kendini yüceltme çabası ve tehlikelere karşı hem fiziksel benliğin hem de kendilik bilincinin korunmasını içeren kişisel emniyetini ve müspet kendilik bilincini koruma çabasından oluşur.

4. Yukarıda da belirtildiği üzere, bireyin mevcut anlam-inanç sistemini tehdit eden olaylar, yüklemeleri harekete geçirir. Kişisel kontrol ve *olayların tahmin edilebilirliği duygularını* tehdit eden olaylar da aynı şekilde yüklemeleri teşvik eder.

5. Bireyler, kendilik-değeri duygularını önemli derecede değiştiren olaylar yaşadıkları zaman yükleme faaliyetinde bulunmaktadır. Özellikle trajik olayların, bireylerin kendilik-değerine zarar verdiği muhakkaktır. Yükleme süreçleri, olumlu kendilik-kavramını (pozitif self-concept) yeniden eski haline getirmede etkili olmaktadır. Eğer yükleme süreçleri, kişinin inançlarına, kontrol duygusuna veya benlik değerine meydan okuyan durumlar tarafından güdülenirse, nedensel açıklamalar, onun bu değişkenleri tatmin edici seviyelerde restore edebilme imkânını ortaya çıkarır. Ancak bu restorasyonun olabilmesi için şu üç unsurun bulunması gerekmektedir: Muhtemel olayların tahammül edilebilir olduğuna dair teminat, olayların olumsuz sonuçlarıyla bir arada bulunan olumlu sonuçlarını tespit etme ve olayların sadece bir rastlantı olmadığını, bir planın parçası olduğunu kabul etme.

Yükleme Teorisi ve Din

İnsanın en temel eğilimlerinden biri, gerek kendi yaşadığı gerekse çevresinde gözlediği olaylara bir anlam vermeye ya da olup biten olayları bir takım nedenlere ve sebeplere (causes and reasons) yükleyerek açıklamaya, dolayısıyla anlamaya çalışmasıdır. Bu açıdan bakıldığında dinlerin en belirgin özelliklerinden birisinin, belki de en önemlisinin, insanlara sundukları her türden nedensel açıklamalar

---

¹¹ Anlam arayış ile ilgili olarak bkz. Frankl, Victor, *İnsanın Anlam Arayışı*, (çev. Selçuk Budak) Öteki Yay., Ankara 1992, s. 97-117; Bahadır, Abdülkerim, *İnsanın Anlam Arayışı ve Din Logoterapik Bir Araştırma*, İnsan Yay., İst. 2002, s. 27, 35.

olduğu görülür. Nedensel açıklama dinin niteliğidir. Tarihin hemen her döneminde kutsal metinler (scripture) ve dini sistemler (theology) Evren'in niçin ve nasıl var olduğunu, doğal afetlerin neden meydana geldiklerini, niçin bazı insanların başarılı, bazılarının başarısız olduğunu, çekilen acıların nedenini ve günü geldiğinde insanın nasıl öleceğini açıklayan ifadeler ile doludur. Zaten Din Psikolojisinin açık bir görevi de yeri geldiğinde insanların kullandıkları bu gibi dinî açıklamaların sebeplerini bulmaktır.

İnformel gözlemler, herkesin bu açıklamalara aynı derecede güvenmediğini; hatta en fazla da dindar insanların her olayı dini terimlerle açıklamadıklarını göstermektedir. O halde, dinî açıklamaların uygun olduğu düşüncesini belirleyen bir grup faktörün olması gerekmektedir. Fakat her dinî yapının içerisinde yorum yapmamızı sağlayacak pek çok seçenek de mevcuttur: Tanrının merhameti, evliyalar, koruyucu melekler, şeytan, etkili veya etkisiz ibadetler, doğru veya yanlış davranışlar gibi. Velhasıl din, çok geniş bir anlama sistemidir. Sadece içsel/duygusal durumları belirlemek için değil, hayatla ilgili tüm alanları açıklamak için değer hükümleri sağlar¹². Çünkü din, bireyin anlama ve neden bulma ihtiyacına cevap verebilecek teorik ve metafizik açıklamalara sahiptir. Din zaten gücünün büyük bir kısmını, insanların bu türden ihtiyaçlarını karşılama kapasitesinden almaktadır¹³. Dünya görüşü oluşturmak gibi kuşatıcı iddialara sahip dinî açıklama sistemleri, inananların yüklemleme sitilleri üzerinde çok güçlü etkilere sahiptir. Fakat bu böyle olmasına rağmen, günümüz seküler dünyasında, yüklemleme teorisi hakkındaki araştırmaların geri kalmış alanlarından biri de gene dinî inançlar konusu olmuştur¹⁴. Özellikle bazı araştırmacılara göre, din çok boyutlu bir kavram olduğu için, sosyal psikoloji, Tanrıya yapılan yüklemelere yeteri kadar önem verememiştir. Oysa bir taraftan inançlar konusundaki vurgusu, diğer taraftan da tecrübenin yorumları ile alakalı vurgusu sayesinde yüklemleme teorisi, din alanına doğal bir yolla girmeyi sağlamaktadır¹⁵.

Yüklemle Teorisi'nin Din Psikolojisine uyarlanması, 1975 yılında Proudfoot ve Shaver tarafından yapılan bir çalışma ile olmuştur. Bu teori ile ilgili araştırmalarda deneklere genellikle hipotetik bir

---

¹² Spilka et al., a. g. e., s. 1-3; Yaparel, Recep, "Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler", D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy., VIII, İzmir 1994, s. 275, 277.

¹³ Pargament, Kenneth I., "The Bitter and the Sweet: An Evaluation of the Costs and Benefits of Religiousness", Psychological Inquiry, vol. 13, No: 3 Religion and Psychology (2002), s. 170.

¹⁴ Miner, et. al., "Religious Attributions...", s. 274.

¹⁵ Bailey, Justin, Hayes, Jefferey A., "Religious Attributions of Responsibility: A Review of Ampirical Literature and Development of an Instrument", Counseling and Values; Oct. 1998, 43, 1, s. 49.

durumu ifade eden kısa hikâyecikler (vignettes) verilmiş ve hikâyedeki gibi bir olay kendi başlarına geldiğinde, durumu açıklamada ne tür yüklemeler yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya katılanlara hikâyeyi okuduktan sonra, durumu açıklamada kullanabilecekleri nedenler (mesela kişilik özellikleri, sosyal çevre, seküler yüklemeler ve tabiatüstü açıklamalar gibi) verilmiştir. Bazı araştırmalarda ise arkadaşı ölen veya ana-babası boşanan üniversite öğrencilerinin durumu ne ile açıkladıkları, hangi türden yüklemeler yaptıkları tespit edilmeye çalışılmıştır¹⁶.

Daha önce de ifade edildiği üzere, dinî açıklama sistemleri, şartlara uyum sağlamakta, olup biten olayları açıklamakta, bireylerin hissi ve zihni ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Yaygın olarak kullanılan nedensel yüklemeleri sınıflandırmaya çalışan yükleme teorisyenleri, özellikle seküler açıklamaların şans, durumsal etmenler ve karakter ile ilgili faktörler üzerinde odaklandığını tespit etmişlerdir. Fakat bazı çalışmalar göstermiştir ki insanlar günlük olayları dini nedenlere yükleyerek açıklamaktadırlar. “Tanrı’nın planı”, “mukadderat”, “aslı günah” ve “Şeytan’ın işi” gibi kavramlar, bireylerin cevaplandıramadığı sorulara cevap olabilmekte ve akıl erdiremediği halleri açıklayabilmektedir¹⁷.

Gorsuch ve Smith, dinî ve sosyal psikolojik yüklemeler konusunda yaptıkları araştırmada, bireylerin, kendi var oluşlarını Tanrı’ya bağlı gördüklerinden, diğer şeylere yaptıkları yüklemelerden daha fazla Tanrı’ya yükleme yaptıklarını tespit ettiler. Spilka ve Schimidt ise bu konuda şöyle bir durumu keşfetmişlerdir: Eğer bir olay, birey için çok büyük bir öneme sahipse ve sonuçları da son derece müspet ise, olayların nedensel açıklamaları yapılırken Tanrı’ya yüklemelerde bulunmaktadır¹⁸. Özellikle olumlu sonucun alındığı şiddetli hastalık durumlarında Tanrı’ya yüklemeler artmaktadır. Aynı şekilde Gorsuch ve Smith de, Tanrı ile ilgili yüklemelerin, genel olarak olağanüstü sonuçların alındığı durumlarda gerçekleştiğini tespit etmişlerdi ve buna ek olarak aynı olayda bireylerin hem insana hem de Tanrı’ya yüklemelerde bulduklarını rapor etmişlerdi. Başka bir ifadeyle, herhangi bir eylem esnasında birey, hem insana hem de Tanrı’ya sorumluluk yükleyebilir. Buradan hareketle biz, Tanrı ile ilgili geniş bir yükleme çeşitliliğinden bahsedebiliriz: *“olayları kontrol edici olarak Tanrı”, “olayların olmasına izin veren*

---

¹⁶ Özgül, Sabri, Engellenme Durumları ve Tabiatüstü Yüklemeler Arasındaki İlişkiler, U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1998, s. 7, 8, 17; Bailey ve Hayes, a. g. e., s. 49, 51.

¹⁷ Lupfer, Michael B., Brock, Karla F., DePaola, Stephan J., “The Use of Secular and Religious Attributions to Explain Everyday Behavior”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4), s. 486.

¹⁸ Bailey ve Hayes, a. g. e., s. 49, 53.

Tanrı” ve “ *insanlarla birlikte iş gören Tanrı*”¹⁹. Tanrı ile ilgili bu üç çeşit yükleme biçimine benzer şekilde, Pargament ve arkadaşları da din ve problem çözme süreci üzerine yaptıkları bir araştırmada, Tanrı ile ilişkileri bakımından üç tür başa çıkma (coping) stili tespit ettiler: Problemi çözmede bireye özgürlük veren bir Tanrı (self-directing), problemin çözümünden sorumlu olan Tanrı (deferring) ve problemin çözümünde birey ile iş birliği yapan bir Tanrı (collaborating)²⁰.

Pargament ve arkadaşları yaptıkları başka bir araştırmada, ruh sağlığı ile iyilik sever bir Tanrı veya insanla birlikte iş gören (partner), bir dost olarak Tanrı yüklemeleri arasında olumlu bir ilişki tespit ettiler²¹. Aynı şekilde depresyon ve tabiatüstü yüklemeler üzerine yaptığı araştırmada Yaparel, depressif deneklerin, sonuca en fazla katkısı olan etken olarak “Allah”a yüklemede bulduklarını rapor etmiştir²².

Park ve Cohen, arkadaşları ölen üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma yaptılar. Araştırmacıların bulgularına göre, arkadaşlarının ölümünden Tanrı’yı sorumlu tutanlar, başka sebepleri sorumlu tutanlardan daha yüksek bir kişisel gelişime sahip idiler. Shortz ve Worthington ise ailesi boşanmış 131 üniversite öğrencisine anket uyguladılar. Araştırma sonucuna göre, ailelerinin boşanmasına *Tanrı’nın gazabı* şeklinde yükleme yapan bireyler, başka güçlere ve faktörlere yükleme yapan bireylerden daha fazla boşanmayı, *dinî günahkârlık* ve *dinî suçlulukla* açıklama eğiliminde idiler. Eğer bu durumlarda bireyler, diğer nedensel açıklamalardan ziyade Tanrı sevgisine yüklemede bulunuyorlarsa (yani boşanan çiftler için bunun hayırlı olacağı) bu defa, dinî suçlamalarda bir azalma olmakta idi. Ailelerinin boşanma nedeni olarak *Tanrı’nın iradesini* gören bireyler, başka nedenlere inanan kişilerden daha fazla, dini, olaylarla başa çıkmada kullanıyorlardı²³.

Benzer iki çalışmada, Lupfer, Brock ve DePaola (1992) ve Lupfer, DePaola Brock ve Clement (1994), varsayımsal (hypotetic) olaylar karşısında öğrencilerin dinî ve dindışı yüklemelerini karşılaştırdılar. Onların bulgularına göre, muhafazakâr dinî inançlara sahip bireyler, daha az muhafazakâr olanlara oranla olayların nedeni olarak Tanrı ve Şeytan’ı görmekte idiler. Bunun da ötesinde, neredeyse öğrencilerin tamamı bütün iyi sonuçlarda Tanrı’ya, bütün

---

¹⁹ Miner ve McKnight, “Religious Attributions...”, s. 275.

²⁰ Bailey ve Hayes, e. g. e., s. 50, 51.

²¹ a.g.e., s. 50.

²² Yaparel, “Depresyon ve Dinî İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler”, s. 283.

²³ Bailey ve Hayes, a. g. e., s. 50, 51.

kötü olayların nedeni olarak da Şeytan'a yükleme yapmakta idiler²⁴. Fakat bu iki çalışmada diğer araştırmalardan farklı olarak şöyle bir sonuç ortaya çıkmıştı: Araştırma sonuçlarına göre, günlük olayların sorumlusu olarak çevresel ve durumsal etmenlere % 90 oranında yükleme yapılmakta, % 6 oranında Tanrı'ya, % 2 nispetinde Şeytan'a, % 1 oranında ise "şans"a yükleme yapılmıştır. Bu da göstermektedir ki, öğrenciler, günlük/sıradan olayların nedenini tayin etmede dinî yüklemeleri nadiren kullanmaktadırlar²⁵.

Pargament ve Hahn, yükleme teorisi ile ilgili yaptıkları araştırma için kısa hikâyecikler oluşturdular ve bu hikâyelerde geçen olay şayet katılımcıların başına gelirse, onların hangi nedensel açıklamalara müracaat edeceklerini incelediler. Araştırma sonucunda, adaletsiz durumlarda bireylerin Tanrı sevgisi ve Tanrı öfkesinden ziyade Tanrı'nın iradesine yükleme yaptıklarını tespit ettiler. Genellikle olayların olumlu sonuçlandığı süreçler, Tanrı'nın iradesi ve öfkesinden ziyade Tanrı'nın lütfuna (veya sevgisine) yüklemeler yapılarak açıklanmış, ancak olumsuz sonuçların alındığı durumlarda ise Tanrı'nın öfkesine yüklemeler yapılmıştır²⁶.

Yine aynı şekilde Landrine ve Klonoff beyaz ve zenci öğrenciler üzerine yaptığı *hastalık durumlarına nedensel yüklemeler* konulu araştırmada şu sonuçlara ulaşmışlardır: Zenci öğrenciler hastalık sebebi olarak beyazlardan daha fazla, "Tanrı'nın cezalandırması veya hastalığa günah işlemenin sebep olduğu" şeklinde yapılan tabiatüstü açıklamaları çok daha önemli görmüşlerdir. Fakat gene de, hastalık nedeni olarak, öğrencilerin tabiatüstü nedenleri daha önemsiz görmek gibi bazı tavırları da araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kunst, Tan ve Bjorck teoriyle ilgili rapor halinde sundukları araştırmalarında, diğer pek çok araştırmada rastlanan "aşırı negatif durumların yaşandığı olaylarda, doğal güçlerden çok daha fazla, Tanrı'ya veya Şeytan'ın gücüne yükleme yapılmaktadır" şeklinde bir sonuca ulaştılar²⁷.

S. Özgül 1998 yılında, dine karşı içgüdümlü/dışgüdümlü yönelime sahip bireyler, üniversite sınavında (olumlu veya olumsuz) beklenmedik bir sonuç aldıklarında, bu duruma ne türden nedensel yüklemeler yaptıkları ile ilgili bir araştırma yapmıştır.

---

²⁴ Lupfer et all., "The Use of Secular and Religious Attributions...", s. 497, 498; Gorsuch, Richard L. ve Smith, Craig S., "Sanctioning and Causal Attributions to God: A Function of Theological Position and Actors' Characteristics" , Research in the Social Scientific Study of Religion, Vol. 1, s. 148.

²⁵ Bailey ve Hayes, a. g. e., s. 52.

²⁶ Pargament, Kenneth I., Hahn, June, "God and the Just World: Causal and Coping Attributions to God in Health Situations", Journal for the Scientific Study of Religion, 1986, 25 (2), s. 198-204.

²⁷ a.g.e., s. 53, 54.

Araştırma sonuçlarına göre katılımcılar, sonucu olumlu olan sınav başarısı ile ilgili olarak tabiatüstü yüklemeleri oldukça sık kullanmışlardır. Sınav sonucunun olumsuz olduğu durumlarda ise, nedensel açıklama olarak kendi kişiliklerine yükleme yapmayı tercih etmişlerdir. Bu sonuç, Batı'da yapılan araştırmaların çoğunda gözümüze çarpan, neticesi olumsuz olan olaylarda tabiatüstü yüklemelerin daha sıklıkla kullanılacağını ön gören genel yükleme literatürü ile çelişmektedir²⁸.

Ayrıca araştırmacı, dine içgüdümlü olarak yönelen öğrencilerin sınav sonuçlarının hem olumlu hem de olumsuz neticelenmesinin açıklamasında tabiatüstü yüklemeleri tercih ettiklerini, dışgüdümlü dindarların ise, her iki durumda da, tabiatüstü yüklemelere başvurmadıkları sonucuna varmıştır²⁹. Polonyalı öğrenciler üzerine yaptığı çalışmada benzer sonuçlara Hovemyr de ulaşmıştır. Onun araştırmasına katılan içgüdümlü dindarlık yönelimine sahip bireyler, başarı konusundaki yüklemelerde Tanrı'nın yardımı, duaya cevap ve sabır seçeneklerini çok daha fazla işaretleme eğiliminde olmuşlardır. Aynı zamanda onlar başarısızlık durumlarında daha az düzeyde dışsal öğelere (şans, kader vs.) yükleme yapmışlardır. Bunun aksine dışgüdümlü bireyler kendi başarısızlıkları konusunda dışsal faktörleri suçlamışlardır³⁰.

Yukarıda sıraladığımız araştırma sonuçlarından da anlaşılacağı gibi, çok geniş bir yükleme çeşitliliğinden bahsedebiliriz. Bu noktada Din Psikolojisine düşen görev, bir yükleme çeşidinin niçin ve ne zaman diğerlerine tercih edildiğini açıklamak olmalıdır. Din Psikolojisi, dinî ve dindışı (secular) yüklemeleri belirleyen faktörleri tespit etmekle işe başlayabilir. Spilka ve arkadaşları³¹ bu faktörleri şöyle sıralamışlardır:

Birincisi, *yükleme yapanın kişilik özellikleridir*. Her şeyden önce olayları dinî yüklemelerle açıklayan kişi, dinin lehinde veya aleyhindeki genel bir eğilime sahiptir. Eğer kişi dinin lehinde yüklemeler yapmış ise, bu, onun dindarlığının ürünüdür. Ayrıca yüklemenin yapıldığı ortam, bu eğilim üzerinde belirli yönde etkide bulunabilir. Genel olarak terbiye, eğitim, erken dinî sosyalizasyon, dinî inançların gücü ve yükleyenin kendi deneyimlerini dinî terimlerle tanımlamaya çalışması gibi faktörler bireylerin yüklemelerini etkilemektedir. Aynı şekilde yüklemeyi yapanın Tanrı tasavvuru, bireyin kişilik özelliklerine uygun olarak dinî açıklamalarını etkilemektedir. Tanrı bir

²⁸ Özgül, Sabri, Engellenme Durumları ve Tabiatüstü Yüklemeler..., s. 104.

²⁹ a.g.e., s. 104.

³⁰ Hovemyr, Maria, "Secular and Religious Attributions of Success and Failure Among Polish Students", The Journal of Social Psychology, 1988, 138 (2), s. 160.

³¹ Spilka et all., "A General Attribution...", s. 8, 11-16.

yanda, seven, bağışlayan, merhamet eden, diğer yanda ise dilediği gibi hareket eden, sorgulanamayan, cezalandıran vs. olarak tasarlanmaktadır. Bireyin kendine en yakın bulduğu imajın, onun kişisel geçmişi, kendilik-bilinci ve kişilik özellikleri ile alakalı olduğu açıktır. Böylece bireylerin kişilik özelliklerine uyan Tanrı imajına denk düşen dinî yüklemeler yaptıkları ortaya çıkmaktadır. Yardımsever bir Tanrı imajının, destekleyici/doyurucu aile geçmişi ile ve yüksek kendilik değeri ile ve bunların hepsinin içgüdümlü dindarlıkla alakalı olduğu gerçeği, bu özelliklerin nedensel olarak birbirlerine bağlı olduklarını göstermektedir.

İkincisi, *yükleyenin iç dünyasıdır*. Eğer yapılan dinî yorumlar dikkat çekici ve bu sebeple de yükleyen için oldukça kullanışlı iseler, dinî bir yüklemenin yapılması ihtimal dahilindedir. Çünkü bireyler, psikolojik olarak en kolay ve en hızlı ulaşılabilir bilgiyi kullanırlar. Yine eğer yükleyenler, belirli bir yükleme yapıldığında diğer insanların kendilerini daha fazla seveceklerine inanırlarsa, onların dinî yüklemeleri benimsemeleri muhtemeldir. Zira sosyal baskılar, yükleyenin iç dünyası aracılığıyla dinî ve dindışı yüklemelerin hangisinin seçileceğini ve seçilen yüklemenin ne ölçüde yapılacağını belirlemektedir.

Açıklanacak olayın özellikleri ise, yüklemeleri etkileyen üçüncü faktördür. Eğer yaşanan olaylar, bireylerin hayatlarını ve güvenliklerini tehdit ediyor ise, bu durumda daha fazla dinî yüklemelerin yapılması kaçınılmaz görünmektedir.

Dördüncüsü ise, *açıklanacak olayın meydana geldiği ortamdır*. Olayın gerçekleştiği psiko/fizik/sosyal mekân, dinî veya dindışı açıklamaları etkilemektedir. Bu konuda, aniden kalp krizi geçiren adamın durumu örnek olarak verilebilir. Kalp krizinin ibadet esnasında mı yoksa bir golf dersinde mi meydana geldiğine bağlı olarak farklı şekilde yorumlar yapılabilir. Bu bağlamda bireyler, ibadetin belayı önlediğini, kendisinin Tanrı'nın gözünde değerli ve tercih edilmiş olduğunu –zira bu durum oldukça ego-yükselticidir (ego-enhanciny)- veya günahkâr ve ahlaksız oldukları için Tanrı'nın lütfundan mahrum kaldıklarını düşünebilirler.

İnsanlar Hangi Şartlar Altında Dinî Yüklemeler Yaparlar?

Hakkında bilgi sahibi olduğumuz hemen hemen her toplumun gerçekte her türlü dini yüklemeyi yaptığını belirtmemiz yerinde olacaktır. Başka bir ifadeyle, kendilerine belirli olayların dini açıklamalarının yapıldığı kültürlerde yetişen bütün çocuklar dini yüklemeleri yaparlar. Dinî kültürlerin hâkim olduğu toplumlardaki ateist aileler veya önemli derecede dini azınlığın bulunduğu resmî ateist ülkeler bu kuralın dışında değildir. Çünkü gerçekte böyle din

dışı şartlar altında yetişen tüm çocuklar da her zaman dinî kavramlardan haberdar olmaktadır. Böylece, dinî yüklemelerin psikolojik olarak mevcut olduklarını, kültürlerin onları hazır olarak bulundurduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira dinî kavramlar, bireylere, benlik değerini yücelten ve kontrol duygusunu artıran prosedürler sunarlar ve yükleme yaptığımız olaylarla ilgili anlam-artırıcı izahatlarda bulunurlar. Çünkü dinî yüklemeler, bizim en temel güdülerimize hizmet eder. Dinî kavramlar sistemi bizi, kapsamlı ve iyice bütünleşmiş olmaya, evrendeki düzeni vurgulamaya, dünyayı adaletli ve iyi olarak tasvir etmeye sevk eder. Hayatı anlamlandıran başlıca töz olarak din, başka şekilde cevaplanamayacak gibi gözükten sorulara hazır cevaplar sunar. Din bunu özellikle trajik olaylar ve krizler esnasında gelecekteki olayların katlanabilirliğini garanti ederek (Allah taşıyamayacağımı bilmeseydi), menfi sonuçlarla birlikte bulunan müspet sonuçları vererek (Tanrı bana değerli bir ders verdi) ve olayları büyük bir planın parçası olarak (Tanrı'nın planı) tanımlamak suretiyle yapar³².

Dinî yüklemeler, dindışı yüklemelerden daha fazla kendini kontrol ve takdir hissi vermektir. Çünkü birey Tanrı'nın evreni yöneten sonsuz gücünü kendi yanında hisseder bir anlamda. Bu duyuş tarzı aynı zamanda bireyin Tanrı tarafından onaylandığı hissini de kişiye yaşatır. Yine yüksek düzeyde Tanrı yüklemeleri, değerlerle ve muhafazakâr inançları olan insanlarla bireyi ahenkli kılacağından, yaşanan olaylar dinî yüklemeler ile açıklanmaktadır³³.

Hangi şartlar altında dinî yüklemelerin yapıldığını gösteren durumlardan biri de şudur: Dinî yüklemeler, aktörün sebep üzerinde çok az denetime sahip olduğu durumlarda daha güçlü yapılırken, sebepler üzerindeki kontrolü nispeten fazlaştığında ise yüklemeler azalmıştır. Birinci durumda, yani bireyin sebepler üzerindeki denetiminin azaldığı durumlarda, Tanrı'ya yüklemeler, bireye ikame bir kontrol duygusu verir ya da şahsın olaylar üzerinde bireysel kontrolünün olmadığı anlamına gelir. Zira Tanrı zaten her şeyi kontrol ettiğine göre, her şey mükemmeldir ve yolunda gitmektedir.

Dinî yüklemeler, aşırı derecede şiddetli sonuçları olan durumlarda, daha tahammül edilebilir sonuçları olan durumlara oranla çok daha güçlü olmaktadır. Basit günlük olayların sonuçlarıyla kıyaslandığında, olağanüstü olayların sonuçları daha fazla izaha gereksinim duyarlar ve dindar insanların bu durumlarda, olağanüstü sonuçları anlamlandırabilmek için dinî yüklemeler yapmaya teşebbüs etmesi daha fazla ihtimal dâhilindedir. Yine benzer eşit aşırılıktaki negatif ve

---

³² Spilka et all., "A General Attribution Theory for...", s. 8-10.

³³ Miner ve McKnight, "Religious Attributions...", s. 275.

pozitif olayların sonucunda dinî yüklemeler de aynı yoğunlukta gerçekleşecektir³⁴.

Ayrıca dinler, “Tanrı beni ve bütün insanları seviyor” inancıyla koşulsuz bir saygı duygusunu, ahlaklı insan olma arzusu sayesinde de koşullu saygı durumlarını artırmaktadır. Bunun yanında hemen hemen bütün dinler, en yükseğe doğru kendini yüceltme ve bütünüyle ruhsal gelişme için çeşitli yollar göstermektedir. Bu yüzden bireyler böyle bir gelişmeyi sağlamak için, olup biten olaylara nedensel açıklamalar getirirken dinî yüklemelerde bulunabilirler. Buna ek olarak, insanların hayatlarının ve güvenliklerinin tehdit altında olduğu durumlarda daha fazla dinî yüklemeler yapmaya meyletmeleri de gayet doğal karşılanmalıdır³⁵.

Sonuç

Bireylerin başlarına gelen olayları açıklama ihtiyacı içerisinde olduklarını bu makale boyunca ifade ettik. Din işte bu ihtiyaca cevap vermektedir. Dinlerin en belirgin özelliklerinden biri, insanlara sundukları hazır nedensel açıklama kalıplarına sahip olmalarıdır. Din, bize her tür yaşantıyı kendisi aracılığıyla açıklayabileceğimiz argümanlar sunmaktadır.

Bu çalışmada adını andığımız araştırma sonuçları bize göstermiştir ki bireyler, başlarına gelen olayları hem tabiatüstü hem de seküler yüklemelerle açıklama eğilimindedirler. Tanrıya yükleme yapanlar, genellikle, olaylara bizzat Tanrı'nın kendisinin neden olduğunu yahut başlarına gelenlerin Tanrı'nın gazabının, iradesinin, lütfunun, sevgisinin veya işlenen günahların neticesinde meydana geldiğini ifade etmektedirler. Bunun yanında yaşananların Tanrı'nın planının bir parçası olduğunu veya başlarına gelenler aracılığıyla kendilerinin sınanmakta olduklarını ifade ederek olup biteni açıklamakta ve anlamlandırmaktadırlar. Veya bireyler, olayların olmasına izin veren ya da insanla birlikte iş gören bir Tanrı'ya yükleme yaparak başlarına gelenlere nedensel açıklamalar getirmektedirler.

Din ve yükleme üzerine yapılan araştırmalar, Tanrı'nın kontrolünün ölçülmesi, O'nun *aşkınılığı* ve *içkinliği* boyutlarını da içermektedir. *İnsanların eylemlerine doğrudan müdahil olan*, bütün olayları kontrol eden bir Tanrı'ya yükleme, Tanrı'nın içkinliği (Immanent) görüşünü çok güçlü bir biçimde hatıra getirmektedir. Başka hiçbir şeye bağlı olmaksızın *olayların olmasına ve kendi rotasında gitmesine izin veren* bir Tanrı yüklemeleri, Tanrı'nın aşkın

---

³⁴ a.g.e., s. 277.

³⁵ Bkz. Spilka et al., a. g. e., s. 9,10,17.

(Transcendent) boyutunu hatırlatmaktadır. *Tanrı'nın tesiriyle veya O'nun önderliğinde, bireyin kendisi vasıtasıyla olayların olmasına izin veren bir Tanrı anlayışına yapılan yüklemeler ise bireyle karşılıklı ilişki içerisinde olan içkin bir Tanrı anlayışını hatıra getirmektedir*³⁶. Bu ilişkiler (Tanrı-insan, Tanrı-evren ilişkisi) Felsefe Tarihi'nin ve Din Felsefesi'nin en önemli problem alanlarından biri olmuştur. Bu problem, metafizik bir problem artığı olarak hep tartışılmaya devam edecek gibi görünmektedir.

Bireyin yaşadıklarını açıklama ve anlamlandırma girişimi olarak dinî yüklem faaliyetleri, genel olarak İslam Düşüncesi'nde, özel olarak Kelam İlmi'nde ele alınmıştır. Hatta bu konunun tartışılmasının bazı itikâdî mezheplerin doğmasına neden olduğu da rahatlıkla söylenebilir. İnsanın eylemlerine doğrudan müdahil olan ve her şeyi kontrol eden bir Tanrı yüklemesinin, “yapılan işlerin hiçbirinde beşerî irade ve kuvvetin tesiri yoktur” diyen Cebriye'nin görüşlerini anıştırmaktadır. Olayların olmasına izin veren ve bireyi özgür bırakan bir Tanrı anlayışının, Mutezile'nin görüşlerine denk düştüğünü ifade edebiliriz. Bunun yanında, olayların olmasında bireyle birlikte iş gören bir Tanrı anlayışının da Ehli Sünnet'in görüşleriyle örtüştüğünü söylemek mümkündür. Zira Ehli Sünnet'in çoğuna göre insanın yapıp etmeleri, icad yönünden Allah'ın Kudreti, kesb bakımından ise insanın kudreti ile vaki olmaktadır³⁷.

Din ve yüklem teorileri üzerine yapılan araştırmalarda ortaya çıkan durumlardan biri de şudur: Araştırmaya katılan denekler, bütün iyi sonuçlarda Tanrı'ya, bütün kötü sonuçlarda ise Şeytana yüklem yapmaktadırlar. Olayları Tanrı'ya ve Şeytan'a hamletmenin oluş oranları simetrik değil asimetriktir. Tanrı olumlu sonuçlarla ilgili olarak şerefliendirilirken, Şeytan olumsuz sonuçlarla ilgili olarak suçlanmaktadır³⁸. Bu durum, “Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük de sendendir” (Nisa 4/79) ayetini hatıra getirmektedir. Yine araştırmalarda yüklem biçimleriyle ilgili olarak ortaya çıkan, Tanrı'nın gazabı, iradesi, bireylerin çeşitli sebeplerle sınanmakta oldukları, olayların Allah'ın planının bir parçası olduğu ile ilgili – bireyin başına gelenleri açıklamada kullanabileceğimiz yüklem öğeleri- Kur'an'da pek çok ayet bulmak mümkündür.

İfade ettiğimiz gibi bu konular Felsefe ve Dinî İlimler içerisinde tartışılmaktadır. Ancak Din Psikolojisi'nin bir konusu olarak dinî

---

³⁶ Miner et all., “Religious Attributions...”, s. 285.

³⁷ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bkz., Taftazânî, Kelam İlmi ve İslâm Akâidi Şerh'ül Akâid, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst. 1980, s. 196-199; Kılavuz, A. Saim, Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş, Ensar Neşriyat, 12. Baskı, İst. 2006, s. 167-172.

³⁸ Lupfer et all., “The Use Secular and Religious Attributions...”, s. 499; Bailey ve Hayes, “Religious Attributions...”, s. 52.

yükleme teorileri, Dinî ve Felsefi İlimlerin tartışma alanını psikolojinin sahasına taşımıştır. Kelâm İlminin en önemli konularından olan irade, kulun fiilleri, Allah'ın gazabı vs. gibi konuların Din Psikolojisi'nin yükleme teorileri çerçevesinde ele alınıp psikoloji biliminin metod, teknik ve kavramları ile incelenebilir bir durum olduğunu göstermesi, bu çalışmanın en orijinal tarafını oluşturmaktadır. Bu açıdan yükleme teorisi çerçevesinde ele alınan konu ve kavramlar, Kelam İlminin irade, hüsün kübuh, istitaat gibi konulardaki açıklamalarına önemli katkılar sağlayabilir.

Dinin Kutsal Kitabı incelenerek burada insan ruhiyatını yansıtan bilgileri belli bir psikolojik bakış açısıyla yorumlamak, Din Psikolojisi'nin bir araştırma yöntemidir³⁹. Buradan hareketle, bundan sonraki araştırmalarda, Kur'an'ın Allah-insan ilişkisinden bahseden bazı ayetler, yapılacak çalışmaların esasını teşkil edecek olan anketlerde nedensel açıklama maddesi (item) olarak kullanılabilir. Böyle yapmakla Din Felsefesi ve İslâmî İlimlerin zaten bildiği ve tartışmakta olduğu konuların insan psikolojisindeki karşılığı görülecektir. Bu sebeple Kelamcılar ile Din Psikologlarının ortak çalışmalar yapması yerinde olacaktır.

Din ve yükleme teorileri üzerine yapılan araştırmalarda genellikle üniversite öğrencilerine anket uygulanmaktadır. Şüphesiz bir defada gruba anket verme tekniği açısından üniversite öğrencileri oldukça cazip bir kitledir. Ancak ölçme araçlarından daha sağlıklı sonuçlar almak için daha farklı örneklem almak gerekmektedir. Mesela yaşça daha büyük ve hayatını dine göre yaşayan bireyler örneklem olarak alınabilir. Zira böyle bireylerin kişilikleri oturmuş, tutumları daha kararlı hale gelmiş bunun yanında kimlik ve bütünlük bunalımları büyük ölçüde yatışmıştır. Ayrıca yapılacak araştırmalarda minik öyküleri kullanmak yerine, kişilerin kendi yaşamlarındaki olayları ve onlara yaptıkları yüklemeleri esas alan çalışmalar daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Kaynakça

- Arkonaç, Sibel Ayşen, Sosyal Psikoloji, Alfa Yay., Bursa 1998.
Arık, İsmail Alev, Motivasyon ve Heyecana Giriş, Çantay Yay., İst. 1996.
Bahadır, Abdülkerim, İnsanın Anlam Arayışı ve Din: Logoterapik Bir Araştırma, İnsan Yay., İst. 2002.
Bailey, Justin, Hayes, Jeffeery A., "Religious Attributions of Responsibility: A Review of Ampirical Literature and

---

³⁹ Bkz., Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 14.

- Development of an Instrument”, *Counseling and Values*; Oct. 1998, 43, 1.
- Bilgin, Nuri, *Sosyal Psikolojiye Giriş*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1991.
- Frankl, Victor, *İnsanın Anlam Arayışı*, (çev. Selçuk Budak) Öteki Yay., Ankara 1992.
- Freedman, J. L., Sears, D. O., Carlsmith, J. M., *Sosyal Psikoloji*, (çev. Ali Dönmez), İmge Yay., 2. Baskı, Ankara 1993.
- Fosterling, Friedrich, *Attribution Theory in Clinical Psychology*, John Wiley and Sons, Guilford 1988.
- Gorsuch, Richard L. ve Smith, Craig S., “Sanctioning and Causal Attributions to God: A Function of Theological Position and Actors’ Characteristics”, *Research in the Social Scientific Study of Religion*, Vol. 1.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, TDV Yay., Ankara 1993.
- Hovemyr, Maria, “Secular and Religious Attributions of Success and Failure Among Polish Students”, *The Journal of Social Psychology*, 1988, 138 (2).
- Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Neşriyat, 12. Baskı, İst. 2006.
- Lupfer, Michael B., Brock, Karla F., DePaola, Stephan J., “The Use of Secular and Religious Attributions to Explain Everyday Behavior”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1992, 31 (4).
- Miner, M.H., McKnight, J., “Religious Attributions: Situational Factors and Effects On Coping”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1999, 38(2).
- Morgan, William R., “Bales’ Role Theory: An Attribution Theory Interpretation”, *Sociometry*, vol. 38, No. 4.
- Onuk, Özlem, *Müzik Öğretmenliği Lisans Programı Öğrencilerinin Öğretmenliğe Güdülenmeleri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Özgül, Sabri, *Engellenme Durumları ve Tabiatüstü Yüklemeler Arasındaki İlişkiler*, U. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1998.
- Pargament, Kenneth I., Hahn, June, “God and the Just World: Causal and Coping Attributions to God in Health Situations”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1986, 25 (2).

- Pargament, Kenneth I., "The Bitter and the Sweet: An Evaluation of the Costs and Benefits of Religiousness", *Psychological Inquiry*, vol. 13, No: 3 Religion and Psychology (2002).
- Piri, Serap, Kabakçı, Elif, "Düşünce- Eylem Kaynaşması, Yükleme Biçimleri, Depressif ve Obsesif-Kompulsif Belirtiler Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007; 18(3).
- Spilka, Bernard, Shaver, Philip, Kirkpatrick, Lee A., "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1985, 24.
- Taftazânî, Kelam İlmi ve İslâm Akâidi Şerh'ul Akâid, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İst. 1980.
- Yaparel, Recep, "Depresyon ve Dini İnançlar İle Tabiatüstü Nedensel Yüklemler Arasındaki İlişkiler", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy., VIII, İzmir 1994.